

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha

Herausgeber: Societad Retorumantscha

Band: 100 (1987)

Artikel: Davart morfologia e sintaxa dils pronyms el Rumantsch Grischun en cumparegliaziun cun lur diever el Sursilvan ed el Vallader

Autor: Eichenhofer, Wolfgang

DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-235200>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 01.04.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Davart morfologia e sintaxa dils pronomes el Rumantsch Grischun en cumparegliaziun cun lur diever el Sursilvan ed el Vallader

da Wolfgang Eichenhofer

Introducziun

Il suandont tracta ils pronomes 'problematics' che vegnan prescrets dalla Grammatica elementara dil Rumantsch Grischun (Gr. el. RG)¹ sco tals duvrabels el Rumantsch Grischun (RG) e che caschunan perquei problems morfologics per il Sursilvan e Vallader. Sche il suandont alleghe-scha per part pronomes 'nunproblematics', sche setract'ei de tals ch'ei – cumparegliau cun Sursilvan e Vallader – mo variantas ortograficas, introducidas en connex cun las midadas foneticas ni las simplificaziuns el RG, aschia p.ex. surs: 'enzatgei' > RG: 'insatge', pia reducziun dil diftong sursilvan -ei- ad -e- e scripziun levamein etimologisonta dil surs. 'enza', ni p.ex. vall: 'scodün' > RG: 'scadin', pia eliminaziun digl -ü- en giadines e sia reproducziun entras -i- en il RG.

Plinavon vegnan tractai problems sintactics dils pronomes contrastivamein al Sursilvan ed al Vallader leu, nua che las reglas dalla Gr. el. RG caschunan tals problems.

Ordavon savein nus constatar ch'els pronomes persunals (proclitics) el casus rectus ed els pronomes interrogativs en il RG ein nunproblematics ton per ils Valladers sco per els Sursilvans cun excepziun dallas divergenzas da mod'e maniera ortografica, caschunadas entras ulivaziuns foneticas (p.ex. entras la simplificaziun dil sistem da diftongs) en il RG e.a.v.

Denton problems morfologics cumpeglian els pronomes persunals nunacc. el casus obliquus, els pronomes enclitics el casus rectus, els refle-

¹ Edida da la Lia Rumantscha, Cuira 1984

xivs, ils pronomes ed adjectivs possessivs, demonstrativs ed indefinits en cumparegliaziun cun ils idioms tradiziunals tractai cheu. Per la S² ei il pronom persunal el dativ dil RG in'innovaziun, per l'Eb² il pronom relativ, il pronom d'identitad, per la S vinavon il complex dils pronomes persunals nunacc. dil casus obliquus, ed auters fenomens. 'Difficultads' sintacticas resultan oravontut per la S en connex cun tut ils pronomes persunals nunaccentuai e cun ils pronomes reflexivs els temps cumponi.

La conclusiun vul caracterisar il RG sco lungatg da fusiun ed il capitel da sia grammatica tractau cheu sco norma.

1. *Il pronom persunal accentuau el dativ*

Ferton che la S differenziescha '(de) mei' ed 'a mi' e che 'mi' e 'ti'³ occuorran mo suenter la preposiziun 'a', croda quella differenza en il RG en analogia al Vallader. Il morfem /mi/ cun la significaziun < moviment dad enzatg_{ei}ⁱ } enviers enzatg_{ei}ⁱ } > survegn el RG la realisaziun 'mai', 'tai' (surs: 'mei' sco analog morfologic) e sesanfla suenter las preposiziuns 'ø, a' e 'da'⁴ aschi che la construcziun S: 'ti das il cudisch a mi' corrispunda alla suandonta en RG:

I ti das il cudesch a mai⁵.

Viu dal Sursilvan ano restrenscha il RG igl inventari morfematic; ins sa è numnar quei 'semplificaziun morfologica'.

2. *Il pronom persunal nunacc. el casus obliquus*

occuora oz buca pli el Sursilvan. Il 17avel tschentaner anflan ins per igl obliquus aunc (dativ/accusativ): 1. persuna singular: mi/me; 2. pers. sing.: chi/te, ta; 3. pers. sing.: igl/lg, la; 1. pers. plural: nus/nus; 2. pers.

² Ins drova cheu las abbreviaziuns usitadas: S (Surselva), Eb (Engiadina bassa), C (Grischun Central), RG (Rumantsch Grischun); ulteriuras abbreviaziuns mira: annex giusut.

³ cfr. Liver, 1982 § 6.3; Nay, 1980, 46; Cahannes, 1924, 20

⁴ cfr. Grammatica elementara RG § 37

⁵ Eb: tü dast il cudesch a mai; S: ti das il cudisch a mi; per ils pron. pers. aton. dativ mira cap. 2.

plur.: vus/vus; 3. pers. plur.: ils/ils, las⁶; quellas fuormas ein svanidas el lungatg da scartira sursilvan hodiern ed el lungatg discurriu deno la fuorma 'agli' per 'ad el'⁷ che vegn duvrada nun-procliticamein. Aschia munta l'introducziun da pronom persunals nunacc. (proclitics) el RG per il Sursilvan in'innovaziun morfologica e sintactica.

Dal pugn da vesta dil Vallader ei la situaziun pli semplia. Silmeins sco allomorfs posseda l'Eb las fuormas da pronom pers. nunacc. dil RG, tenor ils contexts fonologics. Il RG cumpeglia igl inventari da pron. pers. nunacc. suandont (columna seniastra), il vallader in tal semeglient (columna dretga):

<i>ma</i>	(m' avon voc.)	<i>m'</i>	avon voc. ⁸ ; 'm egl imp. suenter voc. ⁹
<i>ta</i>	(t' avon voc.)	<i>ta</i>	avon dental (d, t)
<i>al</i>		<i>'l</i>	suenter verb egl imp. cun voc. final
<i>la</i>	(l' avon voc.)	<i>la</i>	suenter verb egl imp. cun cons. final ¹⁰
<i>ans</i>		<i>ans</i>	adina deno egl imp. cun voc. final ¹¹
<i>as</i>		<i>as</i>	avon verb cun cons. inicial ¹² e suenter imp. cun cons. final ¹³
<i>als</i>			sco 'l
<i>las</i>			sco la

Exempels che muossan las semeglientschas dil diever en RG e Vallader ein:

<i>II</i>	<i>RG</i>	<i>vall.:</i>
	el <i>m'</i> emblida	el <i>m'</i> invlida
	jau <i>ta</i> dun insatge	eu <i>ta</i> dun alch
	jau <i>al</i> scriv	invlida <i>'l</i>
	jau <i>la</i> scriv	invlid <i>'la</i>
	el <i>ans</i> scriva	el <i>ans</i> scriva
	el <i>as</i> scriva	el <i>as</i> scriva
	el <i>als</i> scriva	scriva <i>'ls</i>
	el <i>las</i> scriva	scriv <i>'las</i>

⁶ cfr. Widmer, 1959, 26 ss.

⁷ cfr. Cahannes, 1924, 19

⁸ Arquint, 1981, 32

⁹ idem, 35

¹⁰ ibidem

¹¹ ibidem

¹² idem, 32

¹³ cfr. idem, 35 – senz'exempels, denton morfologicamein constess * dit as! (seschei!)

Pia buca raschienen davart grondas difficultads per l'Eb en la recepciun da quels pronomi dil RG e dil diever da quels essend ch'ei setracta – dal pugn da vesta vallader – el RG dad ina mischeida dils allomorfs (semplificonta, vall: 'til(la)' > RG: 'al/la') independenta dal context fonologic.

3. *Pronoms persunals enclitics el casus rectus*

Els constitueschan el RG puspei ina mischeida dallas fuormas d'omisidus idioms tradiziunals. Per la S croda en l'1. pers. sing. la finiziun -el- a favur dalla fuorma dil Vallader -a-; per la 3. pers. sing. drova il RG medemamein la varianta dil Vallader ch'ei denton buc jastra al Sursilvan plidau, silmeins quella masculina buc; cumparegliein la construcziun: oz gida el, plidada: qts gî:dəl/ cun quella dil RG (mira giusut). En connex cun l'1. pers. plur. ein ins sedecidius per la varianta sursilvana -sa- (a disfavur digl -a- dall'Eb), forsa cun la raschun da vuler suttastrihar il caracter analitic dil RG, numnadamein da tractar il -sa- (RG e Sursilvan plidau) sco derivat dad in 'nus' contrahau a 'ns' ed augmentau per in *α* epentetic; il medem savess esser la raschun per la decisiun en favur digl -i- sursilvan sco pron. pers. encl. per la 3. pers. plur. el RG, probablamain en analogia al pron. pers. dil plural collectiv sursilvan: -(e)i- ch'ei vegnius integraus el RG medemamein sco pron. pers. encl. subject.

Exempels:

III Vall.:	Surs.:	RG:
hoz gūda	oz gidel	oz gida
hoz gūda'l	oz gida el	oz gida'l
hoz gūd'la	oz gida ella	oz gid'la
hoz gūdaina	oz gideinsa	oz gidainsa
hoz gūdana	oz gidani	oz gidani

La finiziun dalla 2. pers. sing. e plur. dils idioms tradiziunals resta la medema el RG; il pronom enclitic resta il pronom $\emptyset$. Il pronom neutral enclitic dalla 3. pers. sing. dil sursilvan (-i-) occuora puspei el RG ual aschi sco il pronom collectiv dalla 3. pers. plur. (cfr. III).

La Gr. el. RG pren denton buca risguard dil diever da pronomi enclitics (neutrals) suenter verbs meteorologics; ina translaziun da vall.:

‘naiva u plova?’¹⁴ ni surs.: ‘neivi ni plovi?’ ei buca prescretta ‘expressis verbis’ per il RG enteifer ils paragraphs tractai cheu.

Igl entir complex dils pronomi enclitics cun tut sias restructuraziuns vegn denton classificaus sco marginals en la Gr. el. RG culs plaid: «Questas furmas sinteticas e frequentas surtut en il linguatg discurre statan dentant en cuntradiziun cun il caracter analitic dal linguatg da scritura RG e duessan perquai vegnir evitadas en texts neutrals.»¹⁵

Pia, duvond il RG en texts ‘neutrals’ – plitost da stil e da tip administrativ-giuridic-birocratic – vegn cussegliu da sesurvir dils pron. pers. proclitics, vul gir dallas fuormas pleinas (RG: oz gida el, oz gidain nus, oz gidan els e.a.v.); damai ch’ils auturs dalla Gr. el. RG han tuttina giu priu en consideraziun il pron. encl., savess ins ughegiar da concluder orda quei in giavisch zuppau dalla pusseivladad dil diever dil RG è en texts nun-‘neutrals’?

La sintaxa dils pronomi pers. nunacc. ei nunproblematica pil plidader dil Vallader essend che la posiziun (preverbala) corrispunda exactamein a quella dil RG. È igl imperativ positiv e negativ *dil RG* lubescha la posiziun: pron. pers. nunacc. + verb¹⁶ ual aschi sco ella ei lubida egl imperativ negativ dil Vallader¹⁷:

IV vall: nu m’ scriva

RG: { $\begin{smallmatrix} na \\ nun \end{smallmatrix}$ ma scriva $\begin{smallmatrix} betg \\ \text{---} \end{smallmatrix}$ } !

Per la S ei la sintaxa in’innovaziun essend ch’è la morfologia dils pron. pers. nunacc. constituescha – viu sincronicamein – in novum.

La Gr. el. RG cusseglia da buca duvrar pronomi persunals nunacc. *dubels*; plinavon lubescha ella – el cass dil diever da tals – mo la consecuziun da ‘ma/ta’ cun ‘al(s)/la(s)’¹⁸ e recamonda da substituir il pron. nunacc. dil dativ entras in tal acc.¹⁹ cun risguard dils plidaders ell’Eb ed el C, dils quals ils idioms han medemamein la tendenza da metter mo il pronom egl accusativ (sco pron. nunacc.) avon il verb finit.

La Gr. el. RG s’avischina en quei grau aunc dapli al Sursilvan, lubend che «enstagl dals pron. obj. nunacc. pon dapertut er vegnir duvrads

¹⁴ idem, 12

¹⁵ Gr. el. RG § 36

¹⁶ eadem, § 41

¹⁷ Arquint, 32 s.

¹⁸ Gr. el. RG § 44

¹⁹ eadem, § 44 Remartga

ils pron. obj. accentuads: el scriva a mai; el ha envidà mai; ti das el a mai; el dat ella a tai e.u.v.»²⁰.

Sch'ins drova pron. pers. nunaccentuai, san ins metter els el RG (sco el Vallader) avon il verb finit sco è avon ils verbs modals 'laschar' e 'far'²¹, denton buca – sco ei para – avon 'pudair' e 'savair'. Per quella raschun ein per la translaziun da surs. 'jeu hai buca pudiu lavar els (ils mauns) a mi' (e pervia de Gr. el. RG §§ 40, 44 Remartga e § 64) las *otg* variantas suandontas grammaticalas e pusseivlas:

1.	jeu na	m'als	hai	betg	pudì	lavar
2.	jau na	m'als	hai		pudì	lavar
3.	jau nun		hai		pudì	m'als lavar
4.	jau n'		hai	betg	pudì	m'als lavar
5.	jau nun		hai		pudì	ma lavar els
6.	jau n'		hai	betg	pudì	ma lavar els
7.	jau nun		hai		pudì	lavar els a mai
8.	jau n'		hai	betg	pudì	lavar els a mai.

Quels exempels duessen finir quei capetel mussond clar e net aunc ina ga il character integrativ pert. la sintaxa en connex culs pron. pers. nunaccentuai.

4. *Ils pronomes reflexivs*

Ils pronomes reflexivs dil RG constitueschan ina mischeida da fuormas (oravontut) dil Vallader e dil Sursilvan. Ils inventaris dil RG e dil Vallader ein ils suandonts:

RG	Vall.:
<i>ma</i>	<i>m'</i> + verb cun voc. inicial
<i>ta</i>	<i>t'</i> + verb cun voc. inicial
<i>sa</i>	<i>s'</i> + verb cun voc. inicial
<i>ans</i>	<i>ans</i> dapertut deno suenter imp. neg. e 'no', 'vo' ²²
<i>as</i>	<i>as</i> en l'inversiun avon verb cun consonant inicial ²³
<i>sa</i>	<i>s'</i> sco en la 3. pers. sing.

²⁰ ibidem

²¹ eadem, § 40

²² Arquint, 43

²³ idem, 44 'as sdasdaivat?' (sedestadeis vus?)

Igl inventari dil Vallader – sco tier ils pron. pers. nunacc. – semeglia pia quel dil RG. Il sistem dils pron. refl. dil RG corrispunda al Sursilvan mo en la 3. pers. sing. e plur., v.g. RG: ‘sa’ ei morfologicamein il medem sco surs. ‘se’; las fuormas veglias dil sursilvan ‘me, te’ anflan ins oz mo aunc «ellas canzuns veglias»²⁴. Sco tier ils pron. pers. nunacc. ein è ils reflexivs dil RG per la S (getg sincronicamein) puspei in’innovaziun essend ch’igl inventari ei slargiaus – cumparegliau cun igl unic pron. refl. dil Sursilvan hodiern nua ch’el funcziuna quasi sco prefix verbal. Il paradigma suandont muossa il diever ‘cumplicau’ dil pron. refl. en Vallader e RG dal pugn da vesta sursilvan.

V	Vall.:	RG:	Surs.:
	eu <i>m’</i> annunzch	jau <i>m’</i> annunziel	jeu <i>s’</i> annunziel
	tü <i>t’</i> annunzchas	ti <i>t’</i> annunzias	ti <i>s’</i> annunzias
	el <i>s’</i> annunzcha	el <i>s’</i> annunzia	el <i>s’</i> annunzia
	no’ <i>ns</i> annunzchain	nus <i>ans</i> annunziain	nus <i>s’</i> annunziein
	vo <i>s’</i> annunzchaivat	vus <i>as</i> annunziais	vus <i>s’</i> annunzieis
	els <i>s’</i> annunzchan	els <i>s’</i> annunzian	els <i>s’</i> annunzian

Sintacticamein caschuna quei pronom el RG buca difficultads en temps *nun*-componi per ils plidaders dils idioms tradiziunals. Enteifer *temps componi* ei il RG integrativs e lubescha al Vallader la posiziun dil pron. refl. *avon* il verb auxiliar (*haver*) ed al Sursilvan la posiziun dil pron. refl. *suenten* il verb auxiliar (*esser*) ni *avon* il particip perfect. La construcziun «jeu (subject feminin) sun selavada» ha pia el RG²⁵ las *tshun* transla-ziuns grammaticalas pusseivlas:

1. jau hai ma lavada
2. jau hai ma lavà
3. jau m’hai lavada
4. jau m’hai lavà
5. jau sun ma lavada.

Ina sisavla pusseivladad *‘jau ma sun lavada’ ei buca lubida, v.g. exempel nr. 5. ei acceptaus sco tal grammatical unicamein perquei ch’el corrispunda sintacticamein ed en connex cul diever dil verb auxiliar al Sursilvan. La sisavla varianta nunacceptabla/nunacceptada stat denton en contradicziun cul diever dil pron. refl. sco quasi-prefix en la S.

²⁴ Cahannes, 19

²⁵ Gr. el. RG § 87

cuntegnan buc innovaziuns per il Vallader e per il Sursilvan mo la suandonta: la differenza sursilvana denter adj. poss. attributiv e predicativ el masc. sing., pia quella denter 'miu' e 'mes', 'tiu' e 'tes', 'siu' e 'ses'²⁶ croda el RG. Igl inventari dils adj. poss. dil masc. sing. el RG ei: 'mes, tes, ses, noss, voss, lur'²⁷, seigi quei attributiv ni predicativ. El corrispunda exactamein a quel dil Vallader.

Il RG abolescha radicalmein tuttas differenzas fonologicas sursilvanas en connex cun la posiziun attributiva ni predicativa dad adj. poss. ni è d'adjectivs sco è las restonzas dalla flexiun da dus casus en certs substantivs. Aschia ston ins buca suttastrihar plinavon che la differenza fonologica denter surs. 'nies iev' e 'nos ovs' vegn ulivada el RG: è il singular secloma per RG: 'noss ov'. Sincronicamein ei la differenza denter 'nies' e 'nos' (surs.) ina tala morfosintactica sco è quella denter 'tgiet-schen' e 'cotschens', quella denter 'ief' ed 'ovs' e.a.v. unicamein morfologica; ei vala pia per il Sursilvan che fa diever dil RG:

- = differenzas morfosintacticas vegnan ulivadas el RG e per ina gronda part dils lexems cun talas differenzas ein las fuormas predicativas ligiontas el RG (RG: 'cotschen'), las attributivas ein abolidas.
- = differenzas morfologics vegnan per gronda part ulivadas el RG e quei en quei senn ch'ils morfems avon s-plural ein grammaticals en substantivs sursilvans dil tip 'ief-ovs', 'tgiet-cots' e.a.v.; quei denton cun excepziuns sco RG: 'criec', 'iert', 'triep' e.a.v.

Tut ils pronomes ed adjectifs possessivs feminins dil RG sedifferenzieschan buca dals idioms tradiziunals²⁸; ils pron. poss. (RG: 'il miu, il tiu' etc.) corrispundan exactamein a quels dalla S e dell'Eb²⁹. L'ortografia da RG: 'noss' e 'voss' (singular) para da buc esser vegnida introducida per raschuns morfologicas, mobein dad esser ina re-formaziun ortografica da 'nossa' e 'vossa'.

²⁶ Cahannes, 20

²⁷ Gr. el. RG § 47 s

²⁸ cfr. Liver, §§ 5.1, 5.3 e Gr. el. RG § 47 s

²⁹ cfr. Liver, § 5.2 e Gr. el. RG § 49

6. *Ils pronomes/adjectifs demonstratifs*

dil RG portan per omisdus idioms tradiziunals mintgamai in'innovaziun morfologica (per la S) e lexicala (per l'Eb) che consista en in slargiamet digl inventari dils grads da distanza. Per il pron. dem. vegn acceptau el RG 'quest' (en la S mo sco adjectiv e quei mo darar) e 'lez' (nunusitau en l'Eb). Il paradigma dils pron. dem. per S, Eb e per il RG ei³⁰.

<i>VI</i>	S:	Eb:	RG:
+ damaneivel	–	quist	quest
± damaneivel	quel	quel	quel
auter	tschel	tschel	tschel
– damaneivel	lez	–	lez
	quel ei jasters	quist es ester	quest/quel è ester

È cheu vesein nus puspei il caracter integrativ dil RG, sia formaziun entras fusiun.

Il medem augment da grads da distanza semuossa en connex culs pron. dem. neutrals. Il paradigma ei il suadont³¹:

<i>VII S:</i>	Eb:	RG:
quei ei buca ver	quai nun es vair	quai n'è betg vair
tschei ei buca ver	tschai nun es vair	tschai n'è betg vair
gliez ei buca ver	–	gliez n'è betg vair

Ils adjectivs demonstrativs el RG cuntegnan per il Vallader in grad da distanza dapli, numnadamein las fuormas RG: 'lez, lezza, lezs, lezzas' e quei 'lez' attributiv dil RG ei la varianta 'ulivada' dil surs. 'gliez' en quella posiziun. Igl adj. dem. RG: 'quest' etc. munta buca in'innovaziun per la S essend che quella fuorma occuora leu (è sco adjectiv) p.ex. en 'questa sera'; Cahannes numna aunc «quest vitg, questa cuntrada»³², Liver plinavon «questa notg» e «sin quest mund»³³.

³⁰ cfr. Liver, § 5.2 e Gr. el. RG § 50 s

³¹ ibidem

³² Cahannes, 21

³³ Liver, § 7.1

La fuorma RG: 'lez' etc. munta per il Vallader in'innovaziun lexicala che cunsista en in'augmentaziun dils grads da distanza, cheu entras in grad cun la significaziun /– damaneivel /.

6a. *Ils pronomes d'identitad*³⁴

RG: 'mez, tez, sez' e mo quels pronomes ein affins a quels dil Sursilvan ed els ein vegni acceptai el RG a disfavur da vall. 'sves' (invariabel) (< SIBI IPSI; REW 4521). Gliez – sco l'integraziun dils pronomes refl. sereferents al subject (cfr. cap. 4) – sebas, sco ei para, sin il caracter 'analitic' dil RG (cfr. citaziun cap. 3). Els funcziunan – sco quels dil Sursilvan – sco pronomes-subject; sco pronomes-object mauncan el RG denton las fuormas femininas en la 3. pers. sing. e plur. (cfr. Gr. el. RG § 52 c «ellas guardan adina per sasez»). Igl inventari dils pron. d'identitad el RG ei³⁵:

(a, da, per, . . .) mamez(za), tatez(za), el sez, ella sezza, sasez (inv.), nus sez(za)s, vus sez(za)s, els sezs, ellas sezzas, sasez (inv.).

Problems sintactics resultan buca, per negin dils dus idioms tradiziunals.

7. *Il pronom relativ*

dil Vallader sedifferenziescha tenor casus rectus ed obliquus; las duas variantas vegnan ulivadas el RG tenor il Sursilvan³⁶. Las construcziuns

VIII Vall:

dattan per RG:

a) il velo *chi* vain daman
es bel

b) il velo *cha* meis bap ha
cumprà es cotschen

a) il velo *che* vegn damaun
è bel

b) il velo *che* mes bab ha
cumprà è cotschen

Dal pugn da vesta engiadines setract'ei dad ina simplificaziun morfologica el RG. Quei che pertucca il pron. rel. accusativ avon -i- neutral el Vallader (chi), vegn el reproducus el RG ortograficamein entras 'ch'i';

³⁴ tenor Liver, § 10

³⁵ Gr. el. RG § 52

³⁶ cfr. Liver, § 9 e Gr. el. RG § 54 s

aschia cunsista en quella fuorma ina certa trasparenza per il lectur/plidader ell'Eb. Problems sintactics occuoran buca (in novum ortoepic per il Vallader ei la pronunziaziun da quei -ch- sco /k/).

8. *Ils pronomes/adjectivs interrogativs*

caschunan ual schi paucs problems morfologics sc'ils pron./adj. poss. (cap. 5); abstrahau dallas midadas ortograficas semida nuota. Il diever attributiv ed absolut-neutral da RG: 'tge' ed il diever mo absolut da RG: 'tgi' corrispunda al diever en Vallader e Sursilvan.³⁷

9. *Ils pronomes/adjectivs indefinits*

dil RG cuntegnan buca difficultads cun excepziun dall'ortografia dil RG. Ina varianta per vall. 'alch' ni 'qualchosa' (pia RG *'altg' ni *'qualchaussa') vegn buc acceptada en la Gr. el. RG³⁸. Il RG accepta mo la varianta morfologicamein affina al Sursilvan 'insatge', la construcziun

IX vall.: els han mangià alch munta per
 RG: els han mangià insatge.

Per il rest ein ils inventaris dils pron. indef. invariabels da vall., surs. e RG ils medems³⁹.

Ils pron. indef. ed ils adj. indef. variabels dil RG sedifferenzieschan ni dal surs. ni dal vall. . Ils suandonts pron. indef. dil RG occuoran puspei els idioms tradiziunals: 'mintgin' e 'tschertins' (tenor la Gr. el. RG⁴⁰). Tuts dils pron. indef. che vegnan duvrai è sco adjectivs indef. (11 exempels en la Gr. el. RG⁴¹) sesanflan puspei el Sursilvan, è el Vallader deno 'varsaquants' che corrispunda a RG: 'insaquants'.

³⁷ cfr. Liver, § 8 e Gr. el. RG § 57

³⁸ Gr. el. RG § 58

³⁹ vall./surs./RG: inguotta/nuot/nagut; mincha/mintga/mintga; i(d)/(e)i, igl/i(gl); ün/ins/ins; tuot + art. def. + subst. / tut + art. def. + subst. / tut + art. def. + subst.; cfr. Liver, § 11

⁴⁰ cfr. Gr. el. RG § 59a) e Liver, § 11, vall.: minchün, tschertüns / surs.: mintgin, certins

⁴¹ cfr. Gr. el. RG § 59b)

Il morfem /insa/ < UNUS NON SAPIT ei la suletta innovaziun morfologica en connex culs pron./adj. indef. per ils plidaders dil Vallader; RG: 'insatge' munta per il Vallader la suletta innovaziun lexicala en quei grau. Problems sintactics existan buc.

Conclusiun

Nus vein tractau ils pronomes sco els figureschan en la Grammatica elementara dil Rumantsch Grischun⁴² e dilucidau ils problems morfologics e sintactics en cumparegliaziun cun il Sursilvan ed il Vallader. Igl ei da constatar che – dal pugn da vesta dil Vallader – il RG porta dameins innovaziuns morfologicas che per il Sursilvan. Aschia *simplifichescha* il RG igl inventari dils pronomes pers. nunacc. cumparegliau cun il Vallader (cap. 2); quei vala medemamein per ils pronomes relatifs dil Vallader (cap. 7): *Mischeidas* cun fuormas sursilvanas en il RG occuoran en connex culs pronomes pers. enclitics (cap. 2) e culs pronomes reflexivs (cap. 4): Il RG *augmenta* – cumparegliau cul Vallader – ils grads da distanza entras la fuorma 'lez(za)s' (adjectiv demonstrativ e nun-neutral) ed entras 'gliez' (pron. dem. e neutral) (cap. 6). Plinavon confrunta il RG il Vallader cun entginas *midadas* lexicalas cun RG: 'insatgi, insatge' (cap. 9) e cun ils pron. d'identitad, RG: 'mez(za)s, tez(za)s, sez(za)s' – ina midada cumparegliabla cun quella dil pron. refl. sursilvan (en RG sereferent al subject <'ma, ta, sa'>); quellas midadas morfologicas/lexicalas dil RG constitueschan complicaziuns vesidas dal pugn da vesta dil Vallader e dil Sursilvan. In'innovaziun morfologica per il Vallader cunsista en RG: 'insaquants' encunter vall.: 'varsaquants'.

Pertuccont ils pronomes ei il Sursilvan pli distanziaus dal RG. *Simplificaziuns* morfologicas resultan en connex cun il pron. pers. acc. dativ (surs: 'a mi' > RG: 'a mai') (cap. 1). *Mischeidas* morfologicas cun systems valladers semuossan el complex dils pron. pers. enclitics (cap. 3). In *slargiament* digl inventari resulta per il Sursilvan entras il pron. demonstrativ RG: 'quest(a)s' (cap. 6); plinavon vegn il Sursilvan confruntaus cun ina pintga *restructuraziun* en connex cun ils adjectivs possessivs dil masc. sing. (surs: 'miu' > RG: 'mes'). *L'aboliziun* dallas restonzas sursilvanas dalla flexiun da dus casus enteifer il RG pertucca è certs adjectivs/pro-

⁴² Gr. el. RG, chapitel VI, §§ 35–59

noms possessivs dil RG (surs.: ‘nies, vies’ > RG: ‘noss, voss’); denton lezza ei buca vegnida commentada pli detagliadamein. *Innovaziuns* pli vastas che per il Vallader munta per la S igl entir complex dils pron. pers. nunacc. egl obliquus dil RG; els cuntegnan morfems novs e problems sintactics. Milsanavon s’aschunscha il diever dils pron. reflexivs a moda e maniera dil Vallader, per la S pia enzatgei ‘pli cumplicau’ (cfr. cap. 6a – il pron. d’identitad dil RG ch’ei ‘pli cumplicaus’ cumparegliau cul Vallader). Schegie che la Gr. el. RG lubescha il diever da pron. pers. exclusivamein acc., resta denton il diever ‘hiper-exact’ dils pron. refl. el RG obligatorics per la S, ed il diever ‘hiper-exact’ dils pron. d’identitad el RG obligatorics per l’Eb (che drova il ‘svess’ invariabel).

Sco nus havein saviu constatar marginalmein, ei la S entras il RG buca confruntada cun *midadas lexicalas* enteifer il capetel dils pronomes, ton pli denton l’Eb (cap. 9).

Per ils pronomes el RG e la Grammatica elementara – chapitel VI – resulta finalmein il suandont:

- = Il Rumantsch Grischun circumscriba – per la part da sia grammatica tractada cheu – FUSIUN el ver senn dil plaid.
- = Sia grammatica ei BUCATA NORMATIVA leu nua ch’ei vala d’untgir difficultads morfologicas e sintacticas dils pronomes per Sursilvans e Valladers (RG: ‘ma scriva’ ni ‘scriva a mai’).
- = Sia grammatica ei NORMATIVA leu nua ch’ei vala d’abolir atgnadads tipicas dil Vallader ni dil Sursilvan (vall. ‘svess’ > Ø; surs. ‘nies’ > RG: ‘noss’).
- = Ella ei INTEGRATIVA leu nua ch’ella empresta atgnadads d’idioms muort sia finamira da descriver in lungatg analitic (RG: ‘quest’ + ‘gliez’ sco è ‘jau mez’, ‘mamez’ e ‘jau ma lav’).

Litteratura citada

- Arquint, J.C. Vierv ladin, Cuera ³1981
Cahannes, G. Grammatica romontscha per Surselva e Sutselva, Mustér 1924
Ligia Romontscha, Grammatica elementara dil Rumantsch Grischun, Cuera 1984
Liver, R. Manuel pratique de romanche sursilvan-vallader, Cuera 1982
Nay, S.M. Lehrbuch der rätoromanischen Sprache, Bien di, bien onn, Cuera ⁶1980
REW, Heidelberg ⁴1968
Widmer, A.P. Das Personalpronomen im Bündnerromanischen in phonetischer und morphologischer Schau, Diss. Fribourg 1959 (RH 67)

Abbreviaziuns

acc. = accentuau; adj. = adjectiv; C = Grischun central; cons. = consonant; dat. = dative; dem. = demonstrativ; Eb = Engiadina bassa; encl. = enclitic; imp. = imperativ; indef. = indefinit; interrog. = interrogativ; neg. = negativ; nunacc. = nunaccentuau; pers. = persunal; poss. = possessiv; procl. = proclitic; pron. = pronom; refl. = reflexiv; rel. = relativ; S = Surselva; surs. = sursilvan; vall. = vallader; voc. = vocal.